

Милош Н. Павловић*

ОШ „Јован Јовановић Змај“ Алексиначки Рудник

ДА ЛИ ЈЕ СТРЕЗ УБИЈЕН У АТЕНТАТУ?

Апстракт: Рад се бави упоређивањем података које нам о смрти обласног господара Стреза пружају извори, са закључцима до којих су на основу њих дошли историчари. Та анализа показује да између извора и историографије постоји супротност у начину на који разумеју и објашњавају Стрезову смрт. У науци преовладава мишљење да је обласни господар Стрез убијен у атентату који је извела струја његових људи наклоњена измирењу са српским великим жупаном Стефаном Немањићем. Међутим, таква тврдња стоји у отвореној опозицији са вестима које нам доносе извори. Овај рад, иако без претензија на давање коначних одговора, ипак покушава да на случају једног историјског догађаја покаже пример укрштања две различите концепције сагледавања историје.

Кључне речи: Стрез, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије Хиландарац, смрт, чудо, историчари, Свети Симеон, анђеоло, атентат.

Средњовековна српска житија су незаобилазни историјски извори у проучавању овог периода српске и балканске историје. Међутим, проучавање ових извора врло лако може да доведе савремене научнике у ћорсокак и то онога тренутка када писац житија, из историјске равни какву савремена наука признаје, склизне у оно што бисмо назвали метаисторијом.

О чему се заправо ради?

За савремену историјску науку пројава Бога и чудесног у историји нема вредност историјске чињенице, али за средњовековног аутора, са друге стране, ствари стоје супротно. За њега су Бог, Његове енергије и чудеса апсолутна историјска реалност. Зато се средњовековни писац веома лако креће између овоземаљске и небеске реалности, из историје у метаисторију и обрнуто. За њега је и сам чин писања акт благодати Светога Духа и Божји дар. Не треба заборавити да скоро свако српско средњовековно житије почиње молитвеним инвокацијама.

Савремени историчари у сусрету са оваквим местима житијне структуре долазе у проблеме који не могу бити решени без уважавања реалног тог

* МА, pavlovic.n.milos@gmail.com

времена. Први ко је на овај проблем скренуо пажњу и покушао да понуди решење био је Станислав Хафнер који је пишући о феномену чудесног у житију краља Милутина забележио:

„Да се ту не ради о историји у нашем значењу модерне реалности, него о историји која лежи изван нашег појма историје и реалности и која се битно разликује од модерних гледишта, а унутар критерија средњовековне историографије заузима екстремно место“ (Хафнер 1991:133).

Хафнер види Бога и његово дејство кроз чуда као део збивања и закључује да савремене историчаре то обавезује: „ако желимо да служимо научној истини – да и хагиографска житија посматрамо као праву историографију, чак и онда када обавештавају о догађајима који измичу модерном схватању научног појма историје (1991:133).

Слично Станиславу Хафнеру писао је и велики зналац средњег века Димитрије Богдановић приметивши да је духовна позадина реалност средњовековне историографије: «...и хагиографија једна врста историографије; она и хоће да буде историографија, али као изразито семиолошка историографија, у којој су реална збивања осмишљена неким дубоким духовним значењима“ (Богдановић 1988: 28).

Такође и Милан Кашанин је указао у свом знаменитом делу о српској средњовековној књижевности да средњовековни писци често уверавају читаоца (слушаоца) да говоре истину: „када год нађу за потребно, писци уверавају читаоца да говоре истину. Не без основа. Њихово писање ретко почива на легенди; најчешће се заснива на веродостојној традицији и сопственом искуству“ (Кашанин 2002: 43-44).

Од савремених научника колико је нама познато једини који се осврнуо на речи Станислава Хафнера и њима инспирисан дао допринос науци о средњем веку је професор старе српске књижевности Драгиша Бојовић, који у два своја рада расправља о историографским темама на поменути начин (Бојовић 1998; 2003).

Не треба никада губити из вида чињеницу да верска схватања средњовековних писаца, али и сама култна природа текстова, не дозвољавају писцима да свесно лажу, они се непрестано труде да пишу истину чак и када савременим истраживачима то делује нереално. Ово је важна чињеница, коју истраживачи често губе из вида.

Инспирисани оваквим размишљањима ми смо одлучили да одаберемо један типичан пример као парадигму. Историјски догађај изненадне смрти обласног господара Стреза чини нам се као идеалан пример. Тиме само желимо да подстакнемо ерудитивније и умније од нас да ову тему српске медијевистике озбиљније обраде и својим будућим радовима заокруже, јер модерна медијевистика овакве одговоре дугује.

Овај догађај је у српској житијној књижевности, која је једини извор, искључиво објашњен као чудесно дејство натприродних сила. Али у исто време, већи број научника тумачио је овај догађај као последицу дејства људског фактора. Објашњене за Стрезову погибију је пронађено у политичком атентату, без обзира што у изворима који говоре о том догађају нема ни помена о било каквој смишљеној завери.

Ми смо одлучили да проблем Стрезове смрти сагледамо као целину историјског и метаисторијског. Да кроз критику историјских извора и историографских резултата понудимо решење које ће иако није коначно ипак бити прихватљиво. Најпре ћемо почети од упознавања са Стрезовом смрћу на основу историјских извора.

ИЗВОРИ О СТРЕЗОВОЈ СМРТИ

Сматрамо на овом месту неумесним и сувишним поновно расплињавање оскудних података о историјском Стрезу, већ ћемо простор пружити историјским изворима о Стрезовој смрти да бисмо касније дошли до одговора на питање постављено у наслову.¹

Једини извори о Стрезовој смрти су три српска средњовековна писца, Стефан Првовенчани, Доментијан и Теодосије Хиландарац,² зато ћемо појединачно погледати њихове вести о овом догађају, а касније их анализирати.

Први је о Стрезовој смрти писао његов побратим, српски велики жупан Стефан Немањић и актер поменутих историјских збивања.³ У свом *Житију Светиога Симеона* он казује овако:

Као ишо добройобедни и помоћливи оџачасѣвољубац Димитрије сѣрасѣоѣрѣац ѣрободе цара, рођака овоѣа (овде се мисли на цара Калојана, прим. М.П.), и умори злом смрћу, не дајући вређаѣи оџачасѣва својеѣа, ѣако и овај мој светиѣа ѣосѣодин (Свети Симеон), ѣомажући и чувајући оџачасѣво своје, ѣрободе овоѣа злоѣвора (Стреза). И издахну усред народа злом смрћу, и смрћу чудном, да су се сви чудили ѣоме. (Првовенчани 1988: 93).

Дакле, према сведочењу Стефана Првовенчаног Стреза је убио Свети Симеон бранећи српску државу.

- 1 О историјском Стрезу и сами смо писали са сарадницима, види: Милошевић, Павловић, Ђекић 2017: 608-610.
- 2 Корисно је напоменути да латински и грчки изворни подаци о Стрезу нису потпуни, већ фрагментарни и не говоре о његовој смрти. Списак свих извора о Стрезу доноси: Радојчић 1909: 39-49, напомена 7.
- 3 *Житије Светиога Симеона* је Стефан Првовенчани после вишегодишњег писања завршио 1216. године, која се сматра поузданом (Јухас Георгијевска 1988: 13), то значи да је ове податке записао само две године после догађаја, в. Јухас Георгијевска 1988: 13.

Доментијан, наш наредни сведок у *Жиџију Свѣтоја Саве* бележи да је Сава имао највеће заслуге у победи над Стрезом. Његову победу упоређује са победом Мојсијевом над Амаличанима, односно да је Сава на исти начин Божијом помоћу победио свог противника.⁴ После неуспешних преговора са Стрезом он се растао са њим и повукао на молитву у којој је тражио помоћ од Бога због опасности која се надвила над Србијом. После молитве, Сава је осетио да ће га Бог услити, а онда је предвидевши оно што ће се десити, кренуо кући и још исте ноћи стигао у своје отачаство. Доментијан потом пише:

*И ѿ те ноћи ѿробде ѿ анђео Божји невидљивим койљем, као шѣо ѿре свѣтии Ди-
митрије ѿробде цара Јована, рођака њѣова, и злом смрћу умори ѿа, као и Свѣтии ово-
ѿа, бранећи своје отѿачаство ... И ѿрком смрћу наједанѿуѿи дрзо издахну, и од својих
изабраних мрѿав наѿ избачен би на ѿоруѿу свима. (Доментијан 1988: 127-128; Да-
ничѿић 1865: 209-210).*

Доментијан је такође изненадну погибију Стреза схватао као дејство натприродних чинилаца, с том разликом што је уништење овог Стефановог непријатеља приписао Светом Сави, а не Светом Симеону, као што то чини Стефан Првовенчани. Ова разлика је последица природе култних текстова. Стефан Првовенчани који је написао *Жиџије* посвећено Светом Симеону имао је намеру да допринесе изградњи његовог култа као заштитника државе. Доментијан је *Жиџије* посветио Светом Сави и зато он њега прославља као некога ко је заслужан за смрт непријатеља српске државе. Обојица се при том слажу у ономе што је нама најважније, да је Стрез умро изненада од последица деловања натприродне силе. Несумњиво је такође и то да је причу о Стрезу Доментијан преузео управо од Стефана Немањића, правећи при том у својој верзији измене.⁵

Најоширнији од свих српских извора у целој епизоди са Стрезом, на кога су се највише ослањали историчари је Теодосије Хиландарац и вероватно најпоузданији, како сматра Никола Радојчић (1909:40). Због тога ћемо и ми његовим реченицама обезбедити највише простора у наставку текста.

Теодосије најпре говори о великој љубави којом га је Стефан обдарио и многим добрима која му је учинио, али истовремено пажњу поклања и опису Стрезове злобе и покварености. За Теодосија он се после осамостаљења у Просеку показао као *убица* и *немилосѿив*, *јаросѿан* и *веома дешчасѿив*. Наиме он је највише волео да се забавља тако, пошто би некога *за малу кривицу*

4 Упореди: *Друѿа књиѿа Мојсијева*, гл. 17, стих 8-13.

5 Да је Доментијан користио дело Стефана Првовенчаног као извор и да га је литерарно прерађивао пишући своја дела у то нема сумње, в. Љ. Јухас-Георгиевска, *Стефан Првовенчани и њѣово дело*, 15. То се може показати и анализом чуда о мироточењу Светога Симеона. Једна од одлика средњовековне књижевности, па самим тим и хиландарске књижевне школе, јесте „уграђивање претходних списа у нове списе са истом тематиком“ (Маринковић 1999: 15).

на смрт осудио, наређивао би да се баци из Просека низ високу и стрму стену право у реку, довикујући несрећнику: *Пази да не оквасиш кожух*. Стефан пошто је сазнао за овакво Стрезово понашање покајао се што је био милостив према њему раније, те му је често слао писма молећи га да се окане овако злог понашања. Али Стрез не само да га није послушао него га је због таквог разобличавања омрзнуо, да би се потом, после помирења са Грцима и Бугарима и војно окренуо против Стефана.

Када је блајочасџиви Сџефан чуо ово, мнојо љуџа шиљаше своје блајородне ка овом неваљалу, да му љоворећи љомену ранију љубав, и мољаше да одустиане од џајкве свиреје намере (Теодосије 1988а: 180; Даничић 1860: 107).⁶ Али пошто се Стрез није дао убедити Стефан се поче спремати да крене војском на њега, али тада га је Сава умолио да најпре оде он Стрезу да га покуша разложима убедити.

Стрез га је дочекао пријатељски и са великим поштовањем, сели су за трпезу на којој га је Сава поучио *мнојим слајџким Божјим речима*, а Стрез *љорак душом, не сладак нејо се још и бридак љоказиваше, џако да су се сви чудили и свејоја молили, а љројив овоја нејодовали* (Теодосије 1988а: 182; Даничић 1860: 109-110).

После трпезе су Сава и Стрез насамо наставили разговор, али ништа није помогло да се убеди Стрез који је остао непоколебљив у својим плановима. Сава се потом растао са њим *јер већ беше вече* и вратио у свој шатор где се помолио Богу. Молио је и Пресвету Богородицу и Светог Симеона да се заузму код Бога за српску државу. Пошто је одмах после молитве осетио да ће му Бог помоћи *дрзо, још за ноћи, крејше на љуј*.

Потом следи опис Стрезове смрти који изгледа овако:

А онај који није примио добре савете светога, ноћу на починку спавајући наједанпут страшним стењањем стаде викати на одру, јер Господ који је близу праведне молбе, да услыша молитву оних који га се боје, посла анђела љуга да га убоде посред љутога срца његова. Сви око њега скочише, и запиташе га за узрок страшного крика његова. А он, јадник, једва дишући каза:

– *Неки сџирашњи младић⁷ љо зайовесџи Савиној – рече – на сџавању је на мене најао, и извадивши мач мој њиме љрободе срце моје* (Теодосије 1988а: 183-184; Даничић 1860: 111-112).

6 Овај податак нам се чини значајним, јер јасно указује да су пре Светога Саве ишли Стрезу и други поверљиви људи у мировну мисију. Што значи да се српски владар много трудио да мирним путем реши овај конфликт, подсећајући Стрезу на раније пријатељство. Нигде нема никаквих назнака да је припремао атентат на њега.

7 Опис анђела који се јавља у виду младића среће се у Светом писму, в. *Прва књига Мојсијева*, гл. 19, стих 1-16; *Јеванђеље љо Луки*, гл. 1, стих 5-25; *Јеванђеље љо Луки*, гл. 1, стих 26-38. Тако да је јасно да се ради о познатом библијском мотиву који Теодосије користи у свом *Жијџију*, а не о некој евентуалној алузiji на атентат. Анђели су небеска војска (*Јеванђеље љо Луки*, гл. 16, стих 22), која извршава Божје намере (*Друја књига Мојсијева*, гл. 23, стих 20).

Затим је брзо тражио да му доведу Саву како би се помолио за њега, али по Божјем промислу он је већ био отишао, тако да је Стрез још исте ноћи испустио душу. Један део његових људи који су желели да служе у Стефановој војсци пожурили су за Светим Савом и са њим дошли у Србију. Успут су му испричали како је Стрез умро. Свети Сава га је оплакао као сина и потом је у Србији владару и окупућеним војводама одржао беседу о томе како је сам Господ спасио земљу од непријатељског напада, али су сви били под великим утиском чудесне Стрезове смрти и схватали су да је Свети Сава велики светитељ који је сам спасио отачаство (Теодосије 1988а: 183-184; Даничић 1860: 112)..

Стефан је о Стрезовој погибији сазнао од људи из Савине пратње пошто је Сава био веома потиштен и нерасположан за разговор. Потом је архимандрит Сава одржао поучно слово окупућеним војводама о томе како им је Бог помогао да у овом рату *без коњске силе и снаге људске, и без икаквој оружја* победе свог противника. После беседе све је отпустио кућама (Теодосије 1988а: 184-185; Даничић 1860: 113-114).

Тако видимо да се сви извори који описују Стрезову смрт слажу у томе да је он страдао на чудесан начин, да га је убио анђеоло или Свети Симеон Мироточиви, после молитве Светога Саве, односно, Стефана Првовенчаног, како је то Божије дело којим је заштитио српску државу.⁸

Теодосије на још једном месту описује Стрезову погибију која га је сугла као Божија казна и то у *Служби Светиоми Сави*, на основу чега јасно видимо да је Теодосије веровао у то да је анђеоло убио Стрезу. У поменутој служби он каже:

У Светом писму забележени су и случајеви како анђеоло може да убије човека (*Друи књија о царевима*, гл. 19, стих, 35; *Дјела айосийолска*, гл. 12, стих 23). Анђели се јављају као спасиоци Божјих угодника још у Старом завету (*Прва књија Мојсијева*, гл. 19, стихови 1-16), тако и у овом случају Теодосије покушава да нагласи Божју заштиту над Његовим угодником Стефаном Првовенчаном, односно Светим Савом. Овај библијски мотив среће се и на другим местима у српској књижевности, на пример њега користи писац *Жийија Св. Јована Владимира*. Овом српском владару анђеоло се јавио да га спаси од завере Јована Владислава (Gesta I 2009: 134-135), а после тога анђеоло се јавља као убица Јована Владислава (Gesta I 2009: 138-139). Иако се ради о сличном догађају нико се од историчара није усудио да на основу описа у Летопису попа Дукљанина тврди како је Гаврило Радомир убијен у атентату.

8 За жанровску анализу разлике у опису овог догађаја код тројице српских писаца које нам се откривају у овој причи види: Панџић 2006: 45-56. Разлика која постоји у опису чуда са Стрезом између Доментијана и Теодосија је теолошке природе. Она је садржана у намери Теодосија да оправда овако „сурово“ чудо Светога Саве, због тога он чак користи позајмицу из *Жийија Св. Димитрија Солунској* у коме се говори о сличном чуду. Он снисходи читаоцу и његовом могућем маловерју како се не би саблазнио оваквим чудом Св. Саве. Доментијан чије житије има изразито панегирички карактер није осећао потребу да оправда поступак Светога Саве, већ само позива читаоца да се задиви чуду и прослави Светога Саву. О томе исцрпно: Гаврјушина 2014.

... Божију освейу на себе навуче,
 Јер мач шио ња на њасиву њвоју, оче, ујери
 Од анђела у срце своје до краја ња њрими (Теодосије 1988б: 105).

ИСТОРИОГРАФИЈА О СТРЕЗОВОЈ СМРТИ

Сада ћемо дати један кратак преглед резултата до којих је дошла историографија пишући о Стрезовој смрти, а користећи се овим вестима из житија.

Истражујући ове догађаје историчари су од почетка кренули да другачије тумаче Стрезову смрт од писаца српских средњовековних житија. Већина њих је покушала да узрок Стрезове погибије објасни политичким атентатом иза кога стоји група Стрезових људи наклоњена измирењу са Србијом, а не анђео Божији кога је Бог послао после Савине молитве.

П. Мутафчиев је највероватније први (1913) запазио Теодосијев податак да после Стрезовог убиства неки његови бољари прилазе Стефану и одагле закључио да су највероватније ови бољари били организатори убиства. Вероватно независно од Мутафчиева исти закључак је извео и преводилац и приређивач старих српских писаца Миливоје Башић.⁹ Ово тумачење Мутафчиева касније као „врло вероватно“ прихвата В. Златарски (1994:318), који чини неодмерен корак даље и тврди да је у то убиство морао на неки начин бити умешан и Сава Немањић (1994: 317). Овим мишљењем доста касније бавиће се српски византолог Радивој Радић, који је чак посветио један чланак покушају да докаже умешаност Светога Саве у Стрезову смрт, али о томе ћемо касније говорити.

Никола Радојчић такође не сумња да је група Стрезових људи била у неком савезу са Стефаном, те су свог господара убили у ноћи Савиног одласка и потом су отишли српском великом жупану и стушили у његову службу. „Сави је тешко пало овако решење немилог и опасног спора те забрани говорити о својој заслуги у њему и међу Србима наста прича, да је молитва Савина убила Стрезу и решила Србе од нечовека, као помоћ Св. Димитрија Солун од Калојана“ (Радојчић 1909: 38).

Станоје Станојевић такође не сумња у истинитост атентата. Он сматра да је у Стрезовој околини постојала странка наклоњена измирењу са Стефаном која је извршила атентат (1926: 121; 2002: 48).

Милош Благојевић, такође, убицу види међу Стрезовим дворјанима (1989: 63; Благојевић-Медаковић 2002: 131).

9 У коментарима на вести Стефана Првовенчаног и Теодосија он пише да иза Стрезове смрти стоји српска странка међу његовим људима, Башић 1924: 63, напомена 1; 116, напомена 1.

У *Историји српској народа* поред тога што се задржало погрешно уверење да је Стрез убијен у Просеку (ИСН I 2000: 298),¹⁰ такође се понавља верзија о атентату, а убице се виде у кругу његових поверљивих људи који су припадали струји наклоњеној измирењу са Стефаном Немањићем (2000:298). Ово поглавље је написао академик Божидар Ферјанчић за кога ћемо ускоро видети да је у једном свом доста каснијем раду који је заједнички потписао са академиком Љубомиром Максимовићем ипак променио мишљење и заузео опрезнији став у погледу тумачења Стрезове смрти.

Српски византолог професор Радић, кога смо већ поменули, у свом магистарском раду износи нешто смелије виђење узрока Стрезове погибије блиско становишту Златарског. Преносећи уобичајене вести о атентату који је извршила група људи из Стрезовог окружења, он потом каже: „Ово се одиграло свакако уз извесно суделовање брата великог жупана, јер је група која је журно напустила логор после Стрезове смрти, а међу којима је највероватније био убица, сустигла Саву и обавестила га о догађајима око убиства господара Просека“. А у напомени б1. испод текста, се позива на В. Златарског (Радић 1986: 234), под чијим је утицајем очигледно заузео овакво становиште.

Деценију касније професор Радић публикује рад у којем се конкретно бави темом Стрезове смрти. Полазећи од става да је било атентата он овом приликом покушава да докаже умешаност Светога Саве у организовање завере против Стреза. Радић том приликом жели да нагласи, како сам каже, а то је да се он овом приликом показао као „изванредан политичар-практикар“. Међутим, тај рад је ипак пун претпоставки и нагађања у доношењу закључака и професор Радић ниједног тренутка не губи из вида чињеницу да за Савину умешаност нема доказа, зато и сам тврди да: „егзактан закључак који би подразумевао потпуну сигурност ипак измиче“ (1998: 60). Сматрамо да управо ово признање треба нагласити. Због свега овога и професора Радића сврставамо у ову групу научника који сматрају да је завера против Стреза организована на двору српског великог жупана и потом успешно спроведена.

Поред оваквих закључака који су несумњиво бројнији у историографији постоји неколико историчара, и то озбиљних ауторитета, који се нису усудили да Стрезову смрт тумаче политичким атентатом који је извршила завереничка група из његовог окружења.

Познат по својој опрезности К. Јиречек у својој знаменитој *Историји Срба* каже само ово: „Срби су његову неочекивану смрт тумачили као неко чудо. Праву истину не знамо“ (Јиречек 1988: 167) Владимир Ђоровић се у истоименој књизи не усуђује да улази у доношење закључка о Стрезовој

10 Ово мишљење је оповргнуто у раду Баришић-Ферјанчић 1981.

смрти, већ само цитира Савине биографе по којима је анђео убио Стрџеза (Ђоровић 1999: 145). Близак њиховом мишљењу је и једини српски медијиста међу емигрантским историчарима др Миодраг Пурковић, који је написао да је Стрџез на „загонетан начин погинуо“ (Пурковић 1997: 44). Да је ова смрт била „загонетна“ можемо прочитати и у једном чланку који заједнички потписују Б. Ферјанчић и Љ. Максимовић, где видимо промену у мишљењу академика Б. Ферјанчића (Ферјанчић, Максимовић 1998; 15).

ПОТРАГА ЗА ОДГОВОРОМ

Уколико пођемо од неспорног уверења да је једна од основних функција научног истраживања „утврђивање чињеница“ (Марковић 1981: 369), као и да није свака тврдња изречена од стране било ког научног ауторитета аутоматски научна чињеница, већ да су научне чињенице само оне тврдње које су: „увек јавне, друштвено проверљиве“ (Марковић 1981: 370), желимо и ми да испунимо основну функцију научног рада тиме што ћемо показати да су историчари често, неопрезно, износили недоказиву тврдњу о Стрџезовој погибији у организованом атентату, тврдећи, при том, да се ради о историјској чињеници.

Када историјски извори не пружају довољно поузданих вести о одређеном догађају историчари су принуђени да посежу логичком резонавању како би успели да докуче оно што се у стварности догодило. У таквој ситуацији често правилно постављено питање може довести по прихватљивог решења.

Најпре морамо потражити одговор на питање: Шта је то подстакло историчаре да претпоставе како је на Стрџеза извршен атентат?

Само је једна реченица у свим житијима кључна за рађање идеје о атентату. Та реченица се налази код Теодосија и гласи: *А неки од бољих, што јесу слушави Стрџеза мучишеља, волећи да служе у Стефановој војсци, усјешно стишавши светиоја, исјричаше му о најрасном и невидљивом његову убистиву* (Теодосије 1988: 184; Даничић 1860: 112). Дакле, једино Теодосије од сва три средњовековна писца помиње групу Стрџезових људи који су после његове погибије сустигли Савину пратњу и прешли са њим у Србију да служе великом жупану Стефану. Ово је први запазио Мутафчиев и смело закључио да су ови бољари организатори Стрџезовог убиства, а потом је то као „врло вероватно“ преузео Златарски и онда се то усталило у историографији као научна чињеница, коју су каснији историчари наставили да преносе. Али заборављено је и то, да после ове реченице код Теодосија стоји и ова: *А свети са многим риданем ојлака његово нејокајање* (Теодосије 1988: 184; Даничић 1860: 112), на то су заборавили они који су на основу Теодосија Саву повезали са организовањем атентата. Треба нагласити да је Теодосије хронолошки

најудаљенији од овог историјског догађаја, док је Стефан Првовенчани једини од наших извора био савременик, те би његово казивање требало да буде најуверљивије.¹¹ Такође, он није имао разлога да прикрива своју умешаност у атентат, већ би слободно могао да каже да су његови одабрани људи уз помоћ Св. Симеона Мироточивог убили Стреза и тако спасили српску државу. Дакле, могао је слободно да пише о том догађају и да при том то припише заслугама Светог Симеона, међутим он то не ради.

Сматрамо да је важно одговорити на питање: ко је из његове околине имао интереса да га убије и да тиме ризикује свој живот?

Треба се само сетити да је он у том тренутку био на врхунцу своје моћи и у врло повољном политичком положају и да се спремао за рат са знатним изгледима на успех, после кога би његов политички положај био још јачи. Самим тим и положај његових људи би се поправио, пре свега материјално. Тешко је замислити да је у таквом политичком тренутку неко из његове средине смео и да помисли да изврши тако велику и ризичну ствар, као што је атентат на свог господара. Ако је већ слична група људи постојала, много је логичније да су они своје дело извршили много раније, када је он побегао из Бугарске у Србији и када је његов политички положај био очајан. Они који су га сада убили бежећи Стефану, зар не би то учинили још раније када је награда од Борила била загарантована,¹² уместо што су изабрали да му буду лојални у крајње неизгледном маневру као што је бежање у Србију, после кога ништа није било изгледно. У сваком случају, ако је било ко из његове средине био икада спреман да изврши атентат, он би то свакако урадио још 1208. године, када је Стрез био најслабији, а не сада (1214). године када је био на врхунцу своје моћи.

Ако су га заиста убили и пошли за Савом у Србију, онда су сигурно зауврат очекивали неку награду. Можда им је она била обећана, али за то нема никакве потврде, можемо само слепо нагађати. Међутим, оно што је извесно, да им је заиста са српског двора била обећана било каква награда, она никако не би могла бити већа од плена који их је очекивао после похода на Србију, који је по свим изгледима морао бити успешан. Тако да ни ту не можемо пронаћи интерес групе људи из његове средине да се окрену против њега. Ако знамо да је он у једном тренутку напао велики и утврђени Солун, онда је напад на део Србије у оваквој коалицији био рутински подухват за великим изгледима за успех.

Такође, никако не смемо заборавити да преузимање улоге атентатора истовремено повлачи и преузимање велике одговорности по сопствени живот. Зар Стрез није имао одану гарду која га је чувала? Зар ико може да замисли да се једна група његових људи у тренутку одлучила да га убије,

11 На ову чињеницу Родић подсећа два пута (1998: 58, 60).

12 Стрез је после превирања у Бугарској пребегло код Стефана Немањића коме је Борило нудио богате награде

и то потом извршила тако лако и отишла за Савом. Да ли је икада у историји изведен атентат који није дуго и темељно припреман? Ово би био редак и можда јединствен случај *ad hoc* реализованог атентата.

И још на крају да додамо, поред тога што је Теодосије хронолошки најудаљенији писац од догађаја о којима пише и што се на основу неке његове неодређене реченице формирао у науци став о организованом атентату на Стрезу, треба да нагласимо да у историји српске средњовековне државе није познато да је било који српски владар извршио атентат на неког свог супарника, било ког страног владара. Ово је једини случај за који се сматра да се то десило, али опет на основу слабих аргумената, како смо већ показали. Да је тако нешто учињено са Стрезом онда је мало вероватно да би се тако користан метод обрачунавања са противницима изоставио још који пут у српској средњовековној историји.

Нама се чини да се овде ради о сукобу свести и логике средњовековног писца и савременог историчара. За једнога је чудо и Божија интервенција у историји потпуно легитимна ствар и он о томе слободно пише уверен да се тако стварно десило. За другог је тако нешто само прича створена да прикрије историјску „реалност“ која се крије у позадини и он покушава да до „реалности“ дође упадајући у замку усиљеног закључивања без изворних основа, јер извори му не дозвољавају доношење закључака које износи.

Надамо се да ће стручнији историчари бити подстакнути овим нашим прилогом да ову тему у нашој историографији додатно обраде, јер нам се чини да једино тако можемо доћи до прихватљивих резултата о односу историјског и метаисторијског у средњовековним источницима.

ЗАКЉУЧАК

После свега, можемо закључити да има много разлога да се опште прихваћена верзија Стрезове смрти као последица атентата одбаци у науци као неоснована и недоказива. Можда би се узроци Стрезове смрти могли објаснити неким здравственим разлозима, али би и то остало у сфери нагађања, за сада. Зато сматрамо да се до потенцијалног открића нових извора који би на било који начин осветлили истину о Стрезовој смрти, треба угледати на став петорице озбиљних ауторитета К. Јиречека, В. Ђоровића, М. Пурковића, Б. Ферјанчића и Љ. Максимовића. Односно прихватити чињеницу да је узрок Стрезове смрти нејасан. Јасно је да верзија о атентату нема никаквих доказа ни логичке основе, боље је да прихватимо чињеницу да не знамо како је Стрез настрадао него да је произвољно објашњавамо. Са истом количином утемељености неко може фанатично бранити став да је Стрез умро од срчаног напада – и заиста нико не би могао да му се супротстави тврђењем да је убијен у атентату, јер су оба закључка плод подједнаке произвољности.

ИЗВОРИ

- Башић 1924; Миливоје Башић, *Сѣаре срѣске биографије*, Београд 1924.
- Даничић 1865; Даничић Ђуро, *Живоиъ Свеѣоѣа Сѣмеуна и Свеѣоѣа Саве*, написао Доментијан, Београд 1865.
- Даничић 1860; Даничић Ђуро, *Живоиъ Свеѣоѣа Саве*, написао Доментијан (погрешна атрибуција уместо Теодосија), Београд 1860.
- Доментијан 1988; Доментијан, *Живоиъ Свеѣоѣа Саве*, у: Доментијан, *Живоиъ Свеѣоѣа Саве и Живоиъ Свеѣоѣа Сѣмеона*, приредила Радмила Маринковић, Београд 1988, 51-233.
- Gesta I 2009: *Gesta regum Sclavorum*, уредник Тибор Живковић, Никшић-Београд 2009.
- Првовенчани 1988; Стефан Првовенчани, *Живоиъ свеѣоѣи Сѣмеона*, у: Стефан Првовенчани, *Сабрани сѣиси*, приредила Љиљана Јухас-Георгијевска, Београд 1988, 61-101.
- Теодосије 1988а; Теодосије, *Жиѣиѣе Свеѣоѣа Саве*, у: Теодосије, *Жиѣиѣја*, приредио Димитрије Богдановић, Београд 1988, 99-261.
- Теодосије 1988б; Теодосије, *Служба Свеѣоѣе Саве*, у: Службе, канони и Похвала, приредила Љиљана Јовановић-Стигчевић, Београд 1988, 79-117.

ЛИТЕРАТУРА

- Баришић-Ферјанчић 1981; Фрањо Баришић – Божидар Ферјанчић, *Весѣи Дѣмитрија Хомаѣиѣјана о „власѣи Друѣувѣиѣа“*, ЗРВИ 20 (1981), 41-58.
- Библија или Свеѣо Писмо Сѣѣароѣа и Новоѣа завѣѣѣа, Београд 2007.
- Благојевић 1989; Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића, од кнежевине до царсѣѣва: 1168-1371 (илустрирована хроника)*, Београд 1989.
- Благојевић-Медаковић 2002; Милош Благојевић – Дејан Медаковић, *Исѣѣорија срѣске државносѣи I*, Нови Сад 2002.
- Богдановић 1988; Димитрије Богдановић, *Теодосије*, у: Теодосије, *Жиѣиѣја*, Београд 1988.
- Бојовић 1998; Драгиша Бојовић, *Савино измирење завађене браће у срѣској жиѣиѣиѣној књижевносѣи*, Свети Сава у срѣској историји и традицији, Београд 1998, 159-167.
- Бојовић 2003; Драгиша Бојовић, *Ниш у књижевном делу Сѣѣефана Првовенчаноѣ*, Ниш и Византија I, Ниш 2003, 117-124.
- Златарски 1994; Васил Златарски, *Исѣѣорѣја на дѣларскѣѣа држава прѣз средниѣе векове. Вѣѣоро дѣларско царсѣѣво. Бѣларѣја при Асенеѣѣи (1187-1280)*, Том III, Софија 1994.
- ИСН I 2000; *Исѣѣорѣја срѣскоѣ народа*, прѣва књига, уредник Сѣма Ђирковић, Београд 2000.
- Јухас Георгијевска 1988; Јухас Георгијевска Љиљана, *Сѣѣефан Првовенчани и њѣово дело*, предговор у књизи: Стефан Првовенчани, *Сабрани сѣиси*, приредила Љиљана Јухас Георгијевска, Београд 1988, 9-50.
- Кашанин 2002; Милан Кашанин, *Срѣска кѣжевносѣи у средњем веку*, Београд 2002.
- Коматина 2014; Коматина Ивана, *Исѣѣорѣјска подлоѣа чуда Сѣ. Сѣмеона у Жиѣиѣиѣу Сѣмеоновом од Сѣѣефана Првовенчаноѣ*, ЗРВИ 51 (2014), 111-134.
- Јиречек 1988; Константин Јиречек, *Исѣѣорѣја Срба*, Београд 1988.
- Маринковић 1999; Маринковић Радмила, *Хиландарско жиѣиѣе приѣѣодобноѣ и блаженоѣ оца нашеѣ ѣѣѣѣодина Сѣмеона од Свеѣоѣе Саве – моѣућносѣи реконсѣѣрукције*, 36. Матице срп. књижев. јез. Књ. 47, св. 1 (1999), 7-18.
- Марковић 1981; Михаило Марковић, *Филозофски основи науке*, Београд 1981.
- Милошевић, Павловић, Ђекић 2017; Силвана Милошевић, Милош Павловић, Ђорђе Ђекић, *Сѣрезова смрѣи у срѣском приѣѣању*, *Philologia mediana* 9, Ниш 2017, 607-623.

- Панџић 2006; Панџић Жељка, *Прича о Сирезу*, Зборник МС за славистику, 70 (2006) 45-56.
- Мутафчиев 1993; Петрџ Мутафчиев, „*Владејтелиџе на Просек. Сираниџи из Историџа на бџлариџе в края на XII и началоџо на XIII век*“. Изџок и Зайаџ в европекскоџо Средновековие: избрано Пеџџр Муџафчиев, (сџџавиџел Вера Муџафчиева), Софиџ 1993.
- Гаврџушина 2014; Гаврџушина Лидиџа, *Свеџи Димииџриџе Солунски и Свеџи Сава Срџски*, Ниш и Византиџа XII, Ниш 2014, 651-660.
- Острогорски 1959; Георгџе Острогорски, *Историџа Византиџе*, Београд 1959 (репринт 1996).
- Пурковић 1997; Пурковић Ал. Миодраџ, *Историџа Срба, џолиџичка и кулџурна историџа средњеџе века (до џаџа Зеџе 1499)*, Београд 1997.
- Радић 1986; Радивоџ Радић, *Обласни џосџодари у Византиџи краџем XII и у џрвим децениџама XIII века*, ЗРВИ 24-25 (1986), 150-289.
- Радић 1998; Радивоџ Радић, *Свеџи Сава и смрџ обласноџ џосџодара Сиреза*, Свети Сава у српскоџ историџи и традиџиџи, уредник Сима Ђирковић, Београд-Краљево 1998, 51-61.
- Радоџчић 1909; Никола Радоџчић, *О неким џосџодарима џраџа Просека на Варџару*, Летопис МС 259-260 (1909) 32-40.
- Станоџевић 1989; Станоџе Станоџевић, *Историџа српскоџ народа*, Београд 1989 (фототипско издање из 1926).
- Станоџевић 2002; Станоџе Станоџевић, *Сџеван Првовенчани*, Београд 2002.
- Ђоровић 1999; Владимир Ђоровић, *Историџа Срба*, Ниш 1999.
- Ферџанчић 1989; Боџидар Ферџанчић, Србиџа и византиџски свет у првоџ половини XIII века (1204-1261), ЗРВИ бр. 27/28 (1989), 103-148.
- Ферџанчић-Максимовић 1998; Боџидар Ферџанчић – Љубомир Максимовић, *Свеџи Сава и Србиџа измеџу Еџира и Никеџе*, Свети Сава у српскоџ историџи и традиџиџи, уредник Сима Ђирковић, Београд-Краљево 1998.

Miloš N. PAVLOVIĆ

WAS STREZ ASSASSINATED?

SUMMARY

This paper contrasts the data related to the death of sovereign Strez from available sources with the conclusions obtained by historians based on those data. The analysis itself shows that there are opposing interpretations and presentations of Strez's death in the available sources and historiography. The scientific view is predominantly based on the belief that sovereign Strez was assassinated by the current of his people in favour of the reconciliation with the Serbian Grand Prince Stefan Nemanja. However, this claim is directly opposed to the details stated in the sources. Although this paper doesn't present some final conclusion about Strez's death, it shows an example of a clash between two different conceptions of viewing history by means of using a historical event.

Key words: Strez, Stefan the First Crowned, Domentian, Theodosius Hilandarac, death, miracle, historians, Saint Simeon, angel, assassination.